

Klein verzet en de waarde van de lach

Het is Teheran 1973. Mijn vader, Ali-Reza Sahebdivani, is 27 jaar, net getrouwd en keurig in pak. Niet duur, dat kan hij niet betalen, wel netjes. Hij zit naast zijn advocaat in de rechtbank van de Sjah van Perzië. Die schijnt verre aangetrouwde familie te zijn van ons.

Dat doet er niet toe. Mijn vader zit daar niet als een loot van een oud adellijk geslacht, maar als jonge communist, op het punt berecht te worden voor zijn misdaad: het bezit van een drukpers. Bezit met intentie tot gebruik welteverstaan. De rechter gaat over tot uitspraak. Vier jaar gevangenisstraf.

Tot dusver niets onverwachts. Iran was en is een dictatuur, hij had voor het vergrijp vier maanden cel kunnen krijgen, of veertien jaar. Mijn vader vertelt echter smeug over wat er na de uitspraak gebeurt. De advocaat springt op en roept: “Meneer de rechter. Als u deze jongeman vier jaar cel geeft voor het bezit van een drukpers, dan weet u niet wat het woord vier betekent, of hoelang een jaar is!”

De uitbarsting van de advocaat is een menselijke reflex tegen beter weten in. Een protest dat mijn vader geen strafvermindering zal opleveren. Sterker nog, de rechter maant de man tot stilte en bijt hem toe: “Nog een woord en je mag in de cel naast hem zitten.” De advocaat bedaart, maar mijn vader heeft een grote glimlach op zijn gezicht. Het was een moment van menselijkheid te midden van het kafkaëske theaterstuk dat om hem heen werd gespeeld.

De communist en onruststoker Anton de Kom zal ik nooit spreken. Hij is, onder andere voor het vervaardigen van verboden lectuur, opgepakt door de bezetter en overleden in een concentratiekamp. Decennia voor mijn geboorte, enkele weken voor de val van nazi-Duitsland en enkele maanden voor de geboorte van mijn vader.

Als materialist geloof ik niet dat er een soort energetische overdracht heeft plaatsgevonden tussen de twee mannen die ik bewonder. Het communisme hing immers in de lucht als antwoord op veel van de sociale en politieke kwaden in de wereld, en onrust stoken is een tijdloze tactiek geweest van mannen en vrouwen in de verdrukking.

Er is echter een belangrijk verschil tussen de mannen: de strijd van Anton de Kom is ten goede beslecht: zijn Nederland is bevrijd van Nazi-Duitsland, en zijn Suriname uiteindelijk, weliswaar jaren na zijn dood maar mede door zijn inspanning, onafhankelijk verklaard. In het Iran van mijn vader is de droom van de democratie exact dat: een droom die elke ochtend verdwijnt met het vervliegen van de slaap en het openen van de ogen.

Anton en Ali-Reza. Ze geven mij hoop. Al is het om verschillende redenen. In het geval van mijn vader zelfs ietwat contra-intuïtief. Ik heb hem ooit gevraagd hoe hij de hoop heeft behouden in de vier jaar die hij heeft doorgebracht in de Qasr-gevangenis. Ik heb het volgehouden, zei hij, door geen hoop te hebben.

Mijn vervolgvraag beantwoordde hij nog voordat ik hem kon stellen. Hoop is verraderlijk. Je kijkt uit naar een licht aan het einde van de tunnel. Vier jaren zitten, natuurlijk wil je dan aftellen. Maar wat je hoop geeft is een verraderlijk systeem dat zich zelfs niet aan de eigen regels hoeft te

houden. Wat let ze om aan het einde van de vier jaar te zeggen: we hebben besloten je nog eens vier jaar vast te houden, of acht, of zestien.

Diezelfde hoop waarvan je dacht dat het je op de been hield slaat om in wanhoop. En wanhoop vreet je op van binnen. Dan breek je. Beter is het om te accepteren dat je vastzit, dit is je realiteit. Tot de dag dat je vrij bent. Geen hoop en geen wanhoop, enkel berusting. En in die berusting het vieren van de kleine overwinningen. Momenten waarin schoonheid of absurditeit een glimlach op onze gezichten doet vormen. Zoals de woede-uitbarsting van een advocaat tijdens een politiek proces.

Hield Anton de Kom hoop op bevrijding, in de laatste weken en dagen in het Duitse Sandbostel, waar hij in een concentratiekamp stierf aan tuberculose en uitputting? Dat wij ons dat inbeelden is natuurlijk onderdeel van het tragische verhaal. Hij vocht immers voor de goede zaak. Dat lijkt ons onmogelijk zonder de hoop op een goed en rechtvaardig einde. Hoe tragisch is het dan dat hij stierf net voordat hij dat einde zelf kon meemaken?

Ik laat deze mannen even waar ze zijn. Ze lopen toch niet weg. Anton de Kom stierf in Sandbostel, en mijn vader, Ali-Reza Sahebdivani, net tachtig jaar oud, woont nu weliswaar veilig in Amsterdam-West, een deel van hem zal altijd achterblijven tussen de muren van de Qasr-gevangenis. Dit is wellicht het moment om mijzelf voor te stellen.

Mijn naam is Sahand Sahebdivani. Geboren te Teheran in 1980, maar sinds mijn derde Amsterdammer. Ik draag middels bloed, cultuur en opvoeding de lessen van Anton en Ali-Reza in mij. Ik zal het vandaag hebben over hoop en verzet. Maar ook over het loslaten van hoop, en ja, het loslaten van verzet. Of liever, het herzien van de tactieken ervan.

In 2021 ben ik vader geworden van een tweeling. Een nederig makende ervaring. Vóór de geboorte dacht ik dat ik een zeer belangrijk persoon was: artiest, politiek activist, oprichter van invloedrijke ontmoetingsplekken. De zoon van twee activisten die veel hebben moeten overleven om er nog te zijn en mij te maken. Zij op hun beurt weer het resultaat van vier hardwerkende en koppige grootouders, et cetera. Ik was, kort gezegd, de punt van een speer!

En dan, ná de geboorte, wanneer ik mij heb gepermitteerd tussen duim en wijsvinger een voetje van een van mijn dochters vast te houden, besepte ik dat ik enkel een schakel ben in een uitgestrekte ketting. Met aan een kant mijn familie vóór mij en aan de andere kant het kind ná mij. En zij hield op haar beurt haar ongebornen kinderen vast.

Een keten waar ik aan beide kanten het einde niet van kon zien. Als schakel was mijn doel opeens veel helderder: deze ketting is alleen maar sterk als dit kind veilig en gezond is. Opeens was ik niet meer de man die demonstraties moest organiseren, of ambassades moest bezetten tegen verschillende soorten onrecht. De hemel hoefde niet meer bestormd te worden, of, eigenlijk wel, maar dan voor hen. Deze twee. Volmaakt in hun mens-zijn, geboren in een wereld vol met donkere en scherpe kanten. Ja, daar moet veel van rechtgezet worden, maar vooral voor hen, toch?

In de Qasr-gevangenis zag mijn vader het op de binnenplaats meteen: jonge mannen met een accent, die gingen het niet volhouden. Ze kwamen uit de verre uithoeken van het land: de Koerdische bergen, de Balochse kust of de Turkmeense steppen. Als tiener hadden ze een geweer vastgehouden, en daar waren ze bijzonder zwaar voor gestraft.

Niet alleen lang, maar om hen dubbel te straffen waren ze ook nog eens gestuurd naar de hoofdstad. Zo groot is het uitgestrekte land, dat behalve hun arme moeder weinig anderen de

moeite zouden nemen om bij hen op bezoek te gaan. Langzaam zouden ze vereenzamen en verpieteren. Bij het horen van een Koerdisch accent stapte mijn vader op zo'n jongen af en stelde zich dan voor met een vrolijk 'hallo vriend'. Voor dat 'vriend' gebruikte hij dan een Koerdisch woord.

Tja, zei hij dan. Ik ben weliswaar geen Koerd, ik kom gewoon uit de hoofdstad, maar mijn oma was er wel een. Ze heeft mij wat woorden geleerd, en ook wat liedjes, misschien ken je deze wel. Een moment later waren ze dan aan het klappen en aan het dansen en nodigden ze de andere gevangenen uit om mee te doen; een aantal anderen bleken ook Koerd te zijn en deelden op hun beurt de liedjes die zij kenden. Die jongen was dan iets minder alleen. Hij zou er geen dag minder om zitten, maar hij had zijn mensen om zich heen.

Kan dat? Vereenzamen in een gevangenis, wanneer iedereen die er opgesloten zit in ieder geval een ideaal deelt: het einde van het dictatoriale regime? Jazeker. Het was pijnlijk te constateren dat niet alleen maar de gevangenisleiding het belangrijk vond dat men niet een te hechte gemeenschap vormde. Ook de gevangenen deden er zelf aan mee.

Aan de religieuze tafels mocht je niet zitten wanneer je niet bad voor het eten, van de communistische tafels werd je verstoten als je te vaak dezelfde sloffen aandeed bij het luchten. Immers, een goede communist bindt zich niet aan bezittingen, dat was bourgeois. Zelfs wanneer enkel een specifiek paar goed paste vanwege de martelingen die je voeten hadden doorstaan.

Ja, wanneer ik praat over een Iraanse gevangenis uit de jaren zeventig, heb ik het ook over het Amsterdam van nu. Ik heb het over de stad waar mijn dochters uit het klei zijn getrokken. Waar Nederlands hun eerste en beste taal is, al worden er nog drie andere talen bij ons thuis gesproken. Ze wonen er op drie hoog in het appartement dat ik enkele jaren voor hun geboorte heb aangeschaft.

Het behang, waar ze met gekleurde pennen op hebben gekrast, plakt op stenen die van hen zijn. In een stad die met recht kan stellen meer nationaliteiten te herbergen dan waar dan ook in Europa. Het is de stad waar de meeste identiteiten niet weggestopt worden.

Waar ik vanuit mijn raam aan de voorkant pridevlaggen, Palestijnse vlaggen en nog een enkele Oekraïense vlag zie hangen. Uit mijn keukenraam keek ik, niet lang geleden, uit op een hele rij omgekeerde Nederlandse vlaggen, met een boerenzakdoek bevestigd aan de vlaggenmast. Nu hangt er aan die kant, sinds de laatste demonstraties en bloedbaden in Iran, ook een Iraanse vlag van voor de revolutie.

Net zoals in de gevangenis is de cohesie tussen de inwoners niet evident. We rekenen elkaar af op idealen, politiek en identiteit. Vaak met goed recht, het is moeilijk begrip te blijven tonen voor iemand die het menselijke in jou niet ziet of je geen plek aan tafel gunt. Soms hebben we te maken met een politiek waarvan we weten dat die, wanneer ze voet aan de grond krijgt, het democratische systeem zal ontmantelen.

Dat is het moment waarop we willen strijden naar het voorbeeld van De Kom, om direct geconfronteerd te worden met een filosofisch en praktisch probleem: het verslaan van nazi-Duitsland betekende het einde aan de aanwezigheid van de onderdrukker in Nederland. Hoe vecht je tegen gedachtengoed wanneer de dragers ervan jouw burens zijn, en zullen blijven? De politici kan je taarten in het gezicht gooien, of met grovere middelen aanpakken, boerenwagens

voor de deur, de kogel kwam van links, gaat de achterban die op een politicus stemt daarvan slinken?

Het was midden in een politiek gesprek in zijn cel dat mijn vader plots opstond en tegen de muur ging staan. Voor hem zaten de zestien andere celgenoten druk te discussiëren over onderwerpen die mijn vader de neus uitkwamen. Niet omdat ze onbelangrijk waren, maar wie luisterde er tijdens het debat nou echt naar de ander?

In de discussie was men vooral aan het tonen in welk kamp men hoorde, en hoe streng ze daarbij in de leer waren. Boven het hoofd viel een klein vlakje licht uit het enige raampje dat de gevangenis cel rijk was. In dat beetje licht heeft hij zijn vinger gestoken. Hij heeft er stilgestaan, net zolang totdat de discussies verstomden en een van de celgenoten zei: “Kameraad Ali, waarom praat je niet mee? Dit zijn belangrijke onderwerpen.”

“Ach laat mij toch”, heeft hij toen geantwoord met zijn vinger in dat beetje licht. “Zie je niet dat ik aan het zonnen ben?”

Daar op die dag heeft hij een nieuwe manier van verzet ontdekt. Eentje die eigenlijk elke persoon die onder een dictatuur leeft en zich een grap permitteert al kent. Het verzet dat niet, direct, de dictatuur doet wankelen op zijn grondvesten, maar de mensen die eronder lijden eraan herinnert niet te wanhopen.

En, wie een grap deelt maakt de ontvanger van de grap deelgenoot van iets wat groter is dan alleen maar een ideologie waar je voor of tegenstander van bent. Lachen is menselijk, en ik deel met jou vandaag een oermenselijk ritueel. Morgen gaan we het wel hebben over tactieken en strategieën.

Toen er een grote lading appels te verdelen was onder de cellen liet Ali-Reza een opdracht meesturen. We zullen er allemaal exact om twee uur in bijten. Het geluid van een hele gevangenis populatie die in een keer in een lading appels bijt is oorverdovend, zeker wanneer de gevangenen geacht worden elkaar niet te liggen. Daarna werden familieleden geïnstrueerd grote watermeloenen te sturen waarin door een klein gaatje flessen sterke drank was gegoten. De dagen waarop deze watermeloenen arriveerden werd er volop gezongen. Niet alleen maar revolutionaire liederen, maar ook de ordinaire liedjes van de straat die iedereen kende.

Ze hebben er geen dag minder om gezeten, maar ze voelden zich iets meer een familie. Net zoals de Koerd die mijn vader had aangesproken op de binnenplaats. Op de laatste dag van zijn gevangenschap werd mijn vader door zijn celgenoten aangesproken op zijn band met de Koerd. Wat een fijn toeval dat je een Koerdische oma had, kameraad Ali! We hebben ook een maand later geleerd dat je een Balochse oma hebt.

En toen een maand later... tja, dat waren een hoop oma's die de afgelopen vier jaar de revue hebben gepasseerd, hè? Met een knipoog heeft hij afscheid genomen en is hij de vrijheid ingestapt, in een land dat nog steeds niet bevrijd is. Hij heeft er moeten vluchten en is in Nederland zelf opa geworden van veeltalige meiden.

Meiden die middels bloed, cultuur en opvoeding zijn lessen en ook die van Anton de Kom in zich dragen. Koppige meiden die zullen strijden als het moet. Maar hopelijk ook, wanneer ze een accent horen van een verdwaalde ziel in Amsterdam, zullen zeggen: nee, ik ben zelf geen Koerd, Baloch, Syriër, Eritreeër, Oekraïner, Chileen, Limberger of Friezin, maar toevallig heb ik een opa...